

Юрій Шайгородський

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ПАСТКИ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МІФОЛОГІЇ

У статті через розкриття мотиваційно-семантичної функції міфу та на прикладах соціально-політичних міфів сучасності доводиться неефективність міфоконструкцій, обмежених простором і часом.

Ключові слова: міфологічна свідомість, соціально-політичний міф, суспільні цінності, просторово-часовий континуум, мотиваційно-семантичні функції міфу.

Shaigorodskiy Y. Zh. Space-time traps of modern socio-political mythology. Inefficiency of constructions of myths that are limited by space and time is proved in this article. This is done through the disclosing motivational-semantic function of the myth and on the examples of socio-political myths of our time.

Keywords: mythological consciousness, socio-political myth, social values, the space-time continuum, motivational-semantic functions of the myth.

Протягом останніх десятиліть, на тлі кардинальної зміни шляхів суспільного розвитку майже половини людства, коли стало очевидним, що «шлях до комунізму» є утопією, відбувається парадоксальне (на перший погляд) посилення міфологічних складових світогляду, сплеск міфотворчості. Замість глобального міфу про можливість побудови комунізму народжуються нові: про унікальність тих чи інших країн, шляхів їх розвитку, ролі у світі тощо. Крім того, міф, особливо політичний, став складовою добре відпрацьованої технології маніпулювання масовою свідомістю.

Спосіб мислення сучасної людини переживає своєрідний ренесанс міфологізації. І справа не тільки в тому, що зростає попит на пророцтва, гороскопи, ворожок і знахарів, а ще й в тому, що люди жили (і продовжують жити) в полоні міфів про унікальність України, про те, що держава підвищуватиме заробітну платню і пенсії не в залежності від результатів праці, а з доброї волі політиків,

про здатність ринку до саморегульованості тощо. Коли суворая реальність розвіює довіру до держави, влади, політичних партій, коли зростає соціальна напруга в суспільстві, коли торується зневіра в ефективність організації суспільства виключно на раціональних засадах, – виникають найсприятливіші умови для посилення міфологічної складової соціально-політичної сфери. Міфологізується саме поняття «політика», явища і процеси, що у масовій свідомості пов'язуються з нею.

Мета статті – через розкриття мотиваційно-сислової функції міфу та на прикладах соціально-політичних міфів сучасності довести неефективність міфоконструкцій, обмежених простором і часом.

Важливим для досягнення зазначеної мети є звернення до основних характеристик міфологічної свідомості: синкретичності (злитості, нерозчленованості) міфу; нечутливості до суперечностей (несприйняття протиріч, оскільки основою міфу є фантазія); відсутності (незначущості) причинно-наслідкових зв'язків між предметами і явищами.

Міфологічна свідомість «мислить» символами: бог, цар, герой, образ тощо. Символами є означені явища, процеси чи поняття, що стоять за ними. Це є можливим тому, що у міфологічній свідомості існує постійний, нерозривний, цілісний і несуперечливий зв'язок між усіма предметами, явищами, об'єктами в природі, в соціумі. Важливою характеристикою міфологізованого світогляду є й те, що міфи у ньому одвічно живуть у своєму особливому часовому вимірі первопочатку, першотворення.

У контексті простору і часу, їх цілісності та неперервності, міфологічна свідомість набуває нових, «адаптованих» до сучасної реальності ознак. Проблема не вичерпується надскладною цілісністю просторово-часового континуума. Основним, таким, що не піддається виміру, критерієм залишається смисл як певна форма ідеальності та смислотворення, як своєрідний спосіб освоєння реальності. Безумовно, смисли можуть бути «зовнішніми», тобто надходити від окремих суб'єктів – людини (значимого іншого), групи людей, держави тощо. Але психологічний процес смислотворення неможливий без ціннісного виміру. Цінність, як

зазначав М. Каган, «як певна системна цілісність, має свій зміст і свою форму: його зміст – світоглядно-смісловий, детермінований загальним соціокультурним контекстом, в якому народжується і «працює» конкретне ціннісне значення, а його форма – психологічний процес, в якому цінність «схоплюється» свідомістю» [1, с. 68].

У сучасній науковій літературі поняття «політичний міф» стає важливим інструментом пізнання політики, свідомості людей, політичної поведінки лідерів, еліт, особистостей. Як частина політичного життя поняття «міф» поступово втрачає жорсткий зв'язок із давниною і стає центральним у понятійній мережі, коли говорять про «міфологічну свідомість», «міфологічне мислення», «політичну міфологію» тощо. Міф довго був підґрунтям права, законів державного і приватного життя, основною регулюючою складовою суспільної та індивідуальної свідомості. Традиційні міфи продовжують відігравати важливу роль у суспільній та індивідуальній свідомості, в регулюванні життя соціумів. Поряд з тим, народжуються і функціонують новітні політичні міфи, які впливають не лише на внутрішнє політичне життя, але й на розвиток міжнародних відносин (наприклад, міф про Україну в Європі, Європу в Україні, можливість відродження Росії як імперії тощо).

«Перед нами постав міф нового типу – міф повністю раціоналізований. Нашому ХХ ст. – великій епосі технічної цивілізації – призначено було створити й нову техніку міфу, оскільки міфи можуть створюватися точно так само й відповідно до тих же правил, як і будь-яка інша сучасна зброя, будь то кулемети чи літаки. Це новий момент, що має принципове значення. Він змінить все наше соціальне життя» [2, с. 154]. Це, на перший погляд, парадоксальне твердження Е. Кассіра – справедливе, передусім, з огляду на процеси «технологізації» міфу, з огляду на ту мотиваційно-сміслову роль, яку насправді відіграє міф у процесах життєдіяльності, на його незриму присутність практично у всіх її сферах. Залишаючись ірраціональною конструкцією, міф, через взаємодію з політичною реальністю, сам раціоналізується, «монтується» в

політику і в якості її інструмента використовується для досягнення цілком прагматичних політичних інтересів і цілей.

Не без «допомоги» політиків і політичних технологів – найактивніших міфотворців – масовою свідомістю міф сприймається переважно як негативне явище: часто використовується як синонім «неправди», «обману», «недостовірності», «омани», «фальші» тощо. Насправді ж міф, у тому числі (а, можливо, й передусім) політичний, виконує вкрай важливу функцію забезпечення цілісності світогляду, досягнення світоглядного консенсусу різних соціальних груп, а в кризових умовах, в умовах ціннісної невизначеності – стає своєрідним захисним механізмом соціуму. Навіть карбуючи міф наведеними вище синонімами, їх автори (почасту несвідомо) використовують для аргументації інші міфи. Очевидно тому, що ні одна злагоджена побудова світосприйняття неможлива без них. Міф не пояснює реальної дійсності, а використовує її для створення ілюзії, гармонійної конструкції, своєрідної системи координат свідомості, специфічного відтворення суспільних явищ. Як система, вибудована сукупністю символів (смислів, значень, образів), міфологія інтерпретує дійсність і надає їй несуперечливої аксіоматичності. Можливість знищити міф – це міф. Руйнування одного міфу неминуче призводить до створення нового.

На нашу думку, серед факторів, що нівелюють або ж послаблюють вплив міфу, – руйнування цілісності його просторово-часового континуума через зневагу до мотиваційно-сміслових основ, нехтування мобілізуючими та консолідуючими (за певних умов) можливостями міфу.

Політики, політичні консультанти і технологи часто не враховують саме прядиво міфу, неперервність (континуум) якого – «за визначенням» – не може бути обмежена кількістю днів, років, десятиліть чи конкретною датою.

Наведемо декілька прикладів такого «невдалого» міфотворення і спробуємо їх проаналізувати. Цей аналіз не передбачатиме дослідження передумов виникнення міфів, можливостей їх реалізації (організаційних, фінансових, сировинних тощо) чи наслідків (тим паче, що вони добре

відомі). Результатом аналізу має стати підтвердження нашої тези про наявність первісно закладеного у підмурок міфів, приклади яких наведено, «руйнівника» цілісності його просторово-часового континуума.

У 1920 р. В. Ленін виголосив гучну заяву про те, що в 30–40 рр. ХХ ст. буде жити в комуністичному суспільстві: «Тому поколінню, представникам якого зараз 50 років, не варто розраховувати на те, що воно побачить комуністичне суспільство. До тих пір це покоління перемре. А те покоління, якому сьогодні 15 років, побачить комуністичне суспільство... Покоління, якому зараз 15 років... через 10–20 років буде жити в комуністичному суспільстві... (*Буря оплесків*)» [3, с. 317].

Таким чином, перспективи «представників покоління 50-річних» були очевидними, і вони навряд чи могли умовити на «досягнення» окресленої вождем мети, консолідувати зусилля навколо проголошеного міфу. А «поколінню 15-річних» залишалось «чекати» обіцяного «бачення» протягом 10–20 років. На тлі часового «обмеження» дії міфу, задачі, про які йшлося на з'їзді в промові В. Леніна, набували фонового, мозаїчного характеру, й орієнтували не стільки на досягнення, скільки на терпіння, чекання.

Своєрідна спроба «відродження» ленінського міфу згодом була здійснена іншим державним лідером. У жовтні 1961 р. перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов на ХХІІІ з'їзді партії оголосив, що у 1980 р. в СРСР буде створена матеріальна база комунізму: «Нинішнє покоління радянських людей буде жити при комунізмі!» [4, с. 417].

На тлі наведених прикладів часове «дробіння» міфу програми «500 днів», оприлюдненої у 1990 р., коли держава знаходилась в умовах глибокої політичної і економічної кризи, лише посилює пануючі на той час у суспільстві зневіру та відчай. Програма «500 днів» (програма переходу планової економіки Радянського Союзу на ринкову економіку з метою «подолання економічної кризи і реалізації прав громадян на краще, більш достойне життя») була розроблена робочою групою під керівництвом С. Шаталіна, створеною спільним рішенням М. Горбачова і Б. Єльцина. Програмою визначено основне завдання: «все, що можливо,

взяти у держави і віддати людям» [5, с. 8]. Передбачалось здійснення цього процесу у чотири етапи: перший етап (100 днів) передбачав приватизацію житла, землі, дрібних підприємств, акціонування великих підприємств. На базі Держстату СРСР передбачалось створення Резервної системи; другий етап (100–250 дні) – лібералізація цін; третій етап (250–400 дні) – стабілізація ринку; четвертий етап (400–500 дні) – початок підйому [5]. Дж. Сорос, у 1990 р., коментуючи перспективи програми «500 днів», зазначав: «Я думаю, що втілення такої програми в життя буде супроводжуватись військовими заходами. Складність полягає в тому, що ви можете отримати військові заходи без самої програми» [6].

Особливої популярності серед міфотворців набувають «короткотермінові» міфи у передвиборчі періоди. Цікаву добірку обіцянок «Єдиної Росії» 2003 р. опубліковано в мережі рунета. Обіцянки «партії влади» відтворені дослівно: «у 2004 р. кожен житель Росії платитиме за тепло і електроенергію у два рази менше ніж зараз; у 2005 р. кожний громадянин Росії буде отримувати свою долю від використання природних багатств Росії; у 2006 р. у кожного буде робота за фахом; до 2008 р. Чечня і весь Північний Кавказ стане туристичною «Меккою» Росії; до 2010 р. будуть побудовані транспортні магістралі Санкт-Петербург–Анадир, Токіо–Владивосток–Брест та ін.; до 2017 р. Росія стане лідером світової політики й економіки» [7].

Серед прикладів означеного ряду особливе місце належить міфам, пов'язаним із «квартирним» питанням.

У 1986 р. Генеральний секретар КПРС, майбутній Президент СРСР М. Горбачов пообіцяв, що до 2000 р. кожна радянська сім'я буде жити в окремій квартирі або будинку. Тоді ж була прийнята Державна програма «Житло-2000». Обіцяного залишалось чекати 14 років. Очевидно, що ініціатори цієї і цілого ряду програм, пов'язаних із проблемою забезпечення житлом, керувались не лише «благими намірами», але й конкретними цілями піднесення власної популярності, посилення влади, підвищення рівня довіри до неї тощо. Але головними «прогалинами»

цих міфів були (і залишаються) «задіяння» масовою свідомістю символу «забезпечення» і символу «часу». У свідомості чималої кількості безквартирних громадян країни знову виник образ «героя», який вирішить усі їх проблеми, образ Хроносу, «обмеженого» (що у міфологічній свідомості, насправді, неможливо) 14 роками.

До 2023 р. Кабінет Міністрів України має намір забезпечити населення достатньою кількістю житла. «Щоб протягом 10 років вирішити житлову проблему в Україні та оновити зношений житловий фонд, необхідно щорічно будувати 50 мільйонів квадратних метрів. Про це повідомив Прем'єр-міністр України Микола Азаров на розширеному засіданні Уряду. «Потрібно будувати щорічно мінімум 20 мільйонів, а оптимально – 50 мільйонів квадратних метрів, щоб за 5–10 років вирішити житлові проблеми людей і оновити зношений житловий фонд», – сказав Микола Азаров, зазначивши, що минулого року здано в експлуатацію 10 мільйонів квадратних метрів житла» [8]. «Програма «Доступне житло» покликана років за 10 повністю вирішити в країні квартирне питання, і в першу чергу, для молодих сімей», – цитує Прем'єр-міністра популярна українська газета у публікації з заголовком: «Через 10 років кожному українцю видадуть по квартирі» [9]. Популярні електронні і друковані засоби масової інформації відгукнулись на новину заголовками: «Українцям обіцяють доступне житло з доходом менше 4 середніх зарплат» [10], «Кабмін обіцяє вирішити проблему з житлом» [11], «Азаров хоче будувати по 100 тис. квартир на рік» [12], «Азаров обіцяє забезпечити населення житлом до 2023 р.» [13] тощо.

Міф про можливість швидких політичних і економічних змін, про реалізацію реформ протягом кількох років досить довго домінував не лише в масовій свідомості, але й серед вітчизняних науковців, у середовищі політичних еліт. Надто оптимістичними, принаймні щодо України, були прогнози часової тривалості докорінних змін і з боку західних політологів.

Так, на думку Р. Дарендорфа, системні зміни у пост-соціалістичних країнах мали відбутися протягом семи–восьми років, і їх результатом мало бути завершення

становлення ліберальної демократії. «На конституційний процес повинно було піти не більше шести місяців і не більше шести років на закріплення конституційних норм. Після цього повинно було відбутися і створення соціального фундаменту, який би дозволив перетворити як конституцію, так і економіку настільки, що це дозволило б їм функціонувати навіть в умовах шторму. Тобто повинні були бути закладені межі легітимності, в рамках яких це суспільство і на цьому базисі могло б витримувати різні економічні, соціальні та політичні кризи» [14, с. 562].

Ще один прогноз щодо тривалості посткомуністичних трансформацій, оприлюднений у 1995 р., належить З. Бжезинському. На всі фази посткомуністичної трансформації він відводив від 9 до 30 років [15, с. 106–110]. На думку З. Бжезинського, протягом першої фази трансформацій, яка мала б тривати від одного до п'яти років, мали бути закладені основи демократії, мала з'явитися вільна преса, відбутися руйнування однопартійності і виникнення перших демократичних об'єднань і рухів. Держава мала б відмовитись від не виправданого контролю у правовій сфері, мала б бути реформованою поліцейська система. В економіці: розпочатися лібералізація цін, ліквідація дотацій, згортання усупільненого виробництва й початок безсистемної приватизації. Головною політичною метою цього періоду мали бути зміни, а економічною – стабілізація.

Протягом другої фази, яка може охоплювати від трьох до десяти років, необхідно досягти головної політичної мети: перейти від змін до стабілізації. Економічною ж метою тут має бути перехід від стабілізації до реформ. У політичній сфері повинні бути прийняті нова конституція і виборчий закон, забезпечене проведення демократичних виборів, впроваджене децентралізоване регіональне самоврядування, сформувався стала демократична коаліція і політична еліта. У правовій сфері має бути розроблена законодавча (нормативна) база відносин власності та підприємництва, а в економічній – сформована банківська система, здійснена мала і середня приватизація, має з'явитися новий клас власників і підприємців.

Третя фаза може обіймати від п'яти до п'ятнадцяти і навіть більше років. Тут політичною метою є закріплення змін, а економічною – стабільне піднесення. В політичній сфері мають утворитися стабільні демократичні партії і сформуватися демократична політична культура. У правовій – формування незалежних судових органів та формування правової культури. В економічній сфері має бути здійснена велика приватизація, сформоване капіталістичне лобі та культура підприємництва.

Прогностичні дослідження авторитетних вчених, безумовно, є вагомим набутком політичної науки. Прогнози щодо тривалості посткомуністичних трансформацій видавались логічними й аргументованими. На них посилались (і продовжують посилатися) вітчизняні вчені та зарубіжні аналітики. Разом з тим, досвід України, де протягом років незалежності не було створено навіть міцного конституційного, не кажучи вже про соціальний, фундаменту, а також новітні розвідки з теорії транзитології засвідчують, що тривалість системних змін у країнах, де для них не створено необхідних передумов, буде значно більшою, ніж це вважалось двадцять чи навіть десять років тому.

Чому ж прогнози часової тривалості змін залишились не здійсненими, а у масовій свідомості формується їх оцінка як нездійснених? Очевидно, що ряд причин, обставин виникли протягом останнього часу як нові, і не могли бути врахованими прогнозистами. Але очевидним є й те, що не всі існуючі фактори, що впливають на зазначений процес, були враховані у процесі прогнозування. На нашу думку, серед неврахованих чи недооцінених були і залишаються фактори впливу на суспільні процеси та на їх розвиток міфологічних складових масової свідомості. Крім того, варто враховувати й те, що міф – всюдисущий, і дослідникам теж досить важко протистояти йому. Прикладом можуть бути міфи «помаранчевого періоду». Прихильник модернізації України, З. Бжезинський, як і більшість аналітиків, спокусився міфами, породженими подіями кінця 2004 р.. Але коли не виправдалися надії на реформаторський потенціал В. Ющенка, оцінки подій і прогнози щодо трансформацій у нашій країні стали песимістичнішими.

Нині З. Бжезинський прогнозує нашій трансформації складніший шлях.

Узагальнюючи викладене, наголосимо на важливості врахування у процесах конструювання майбутнього, консолідації суспільства, визначення векторів суспільного розвитку ціннісної, мотиваційно-сміслової функції міфу як цілісного явища, руйнування просторово-часової структури якого призводить до послаблення закладених у нього мобілізуючих можливостей. Свій висновок посилимо посиланнями на точку зору відомого дослідника міфу О. Лосева: «Міф не вигадка чи фікція, а насамперед категорія свідомості і буття взагалі» [16, с. 457], а також – на висновок українських вчених О. Донченко і Ю. Романенко про те, що українському етносу міфологічне мислення притаманне більше, ніж багатьом іншим етносам [17, с. 254].

---

1. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.

2. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник Московского ун-та. – Сер. 7. Философия. – 1990. – № 2. – С. 153–164.

3. Ленин В. И. «Задачи союзов молодежи» / В. И. Ленин // Речь на III Всероссийском съезде Российской Коммунистической Союз Молодежи 2 октября 1920 года. Ленин. ПСС. – Том 41. – М., 1963. – 683 с.

4. XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза, 29 марта – 8 апреля 1966 года: Стенографический отчет. – Т. II. – М. : Госполитиздат, 1966. – 640 с.

5. Переход к рынку. – М. : ЭПИцентр, 1990. – 430 с.

6. Джордж Сорос: Программу «500 дней» легче выполнить, чем начать / Еженедельник «Коммерсантъ». – 1990. – № 39 (39).

7. Нынешнее поколение не будет жить при коммунизме / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.newsland.ru/news/detail/id/754326/. – Назва з титул. екрану.

8. Микола Азаров: Оптимально щорічно будувати 50 млн кв. м житла / [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245168617. – Назва з титул. екрану.

9. Через 10 лет каждому украинцу выдадут по квартире / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.segodnya.ua/news/14347622.html. – Назва з титул. екрану.

10. Українцям обещают доступное жилье с доходом меньше 4 средних зарплат / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavred.info/archive/2012/03/22/071850-8.html>. – Назва з титул. екрану.

11. Кабмин обещает решить проблему с жильем / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mirkvartir.ua/news/2/21318-kabmin-obeshhaet-reshit-problemu-s-zhilem.html>. – Назва з титул. екрану.

12. Азаров хочет строить по 100 тыс. квартир в год / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sevastopol.su/world.php?id=36318>. – Назва з титул. екрану.

13. Азаров обещает обеспечить население жильем до 2023 года / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kommersant.ua/news/1892095>. – Назва з титул. екрану.

14. Шаповаленко М. В. Режимные изменения и посттранзитный синдром в Украине / М. В. Шаповаленко // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: матеріали II між нар. конф. (Одеса, 24–26 травня 2002 р.) / [укладач Л. Марголіна] ; Канад.-укр. проект «Демократична освіта», М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Одеська національна юридична академія. – К. : Ай Бі, 2003. – С. 558–567.

15. Бжезінський З. Фази перетворень / З. Бжезінський // Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств [В. Полохало (кер. авт. кол.)]. – К. : Політична думка, 1995. – С. 104–110.

16. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Из ранних произведений. – М. : Правда, 1990. – С. 391–599.

17. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.